

Zdroje galicizmů v české a ruské fortifikační terminologii v 18. století. Historický a politický kontext problematiky

ANDREJ ARTEMOV

Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická, Katedra ruského jazyka, Veveřská 42, CZ – 30614 Plzeň, artemov@krf.zcu.cz

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

V prispevku so predstavljene razmere na področju fortifikacije, ki je potekala v 18. stoletju. Zahvaljujoč aktivnemu delu francoskih inženirjev je bila fortifikacijska terminologija po vsej Evropi zapolnjena s številnimi galicizmi, ki so bili široko sprejeti v vseh evropskih jezikih. V 18. stoletju so bile trdnjave zgrajene ali posodobljene tako v Rusiji kot na Češkem. V besedilu so analizirane realne možnosti za prevzem galicizmov v slovanske jezike, in sicer v češčino in ruščino. Jezikovna situacija v Rusiji in na Češkem se je močno razlikovala. Na začetku 18. stoletja je ruščina aktivno navezovala stike z mnogimi evropskimi jeziki, sprva z nizozemščino in nemščino (velik vpliv francoščine pa se začne kasneje). Francosko fortifikacijsko terminologijo je med drugim prevzemala tudi preko prevodov iz drugih jezikov, na primer iz nizozemščine. Na Češko pa bi galicizmi lahko prišli z neposrednim stikom s francoskim okoljem (francoski častniki v službi habsburške monarhije in podobno).

The paper presents the situation in the field of Fortification, which took place in the 18th century. Thanks to the active work of French engineers, fortification terminology throughout Europe was filled with numerous Galicianisms, which were adopted widely in all European languages. In the 18th century, fortresses were built or modernised, both in Russia and in the Czech lands. The text analyses the real possibilities for the process of taking over Galicianism in Slavic languages: Czech and Russian. The language situation in Russia and the Czech lands differed sharply. At the beginning of the 18th century, Russian contacted many European languages actively, but first with Dutch and German (the great influence of French begins here later). Russian adopted French fortification terminology, among other things, from translations made from other languages (for example, from Dutch). Gallicisms could have come into Czech through direct contact with the French environment (French officers in the service of the Habsburg monarchy, and otherwise).

Ključne besede: galicizmi, utrdbená terminologija, prevzete besede, prevzemanje, češčina, ruščina, 18. stoletje

Key words: gallicisms, fortifications' terminology, loanword, borrowing, Czech, Russian, 18th century

Úvod

Postupné šíření francouzské fortifikační terminologie¹ se v Evropě odehrávalo po celé 18. století, ale jeho počátky lze hledat již v polovině století sedmnáctého, kdy velkého evropského ohlasu se dostalo práci Blaise Françoise de Pagana (1604–1665) *Les fortifications de Mr. le comte de Pagan* publikované v roce 1645 v Paříži.²

Paganovy myšlenky rozvinul a vypracoval své vlastní fortifikační systémy Sébastien Le Prestre, markýz de Vauban (1633–1707). Jeho úsilí bylo spojeno jak s realizací praktických postupů při opevňování měst a výstavbou zcela nových pevností, tak i s knižním vydáním teoretických úvah, což z něho učinilo předního představitele francouzské fortifikační školy a přispělo k zakotvení vojenské fortifikační terminologie francouzského původu ve všech evropských jazycích. Fakticky až do konce 18. století (i déle v různých aspektech výstavby bastionových opevnění) přetrvává značný vliv francouzské školy fortifikačních inženýrů. Ohlas prací obou slavných ženijních architektů dokládají další publikace současníků, následníků a epigonů, kteří se pokouší o kritické hodnocení děl svých předchůdců v samotné Francii a mimo ni. Četné příklady takového ohlasu a zároveň i „epigonské“ snahy o vylepšení prací Paganových a v ještě větší míře také Vaubanových nacházíme ve fondech Národní knihovny ve Vídni (Österreichische Nationalbibliothek).

Například v roce 1689 vychází nové vydání Paganovy knihy doplněné polemickými a vysvětlujícími poznámkami vydavatele (Hébert 1689), který se opírá o systémy obou fortifikačních inženýrů (Pagana a Vaubana). Vydavatel, monsieur Hebert, se pokouší o kritickou edici Paganovy práce se značným příklonem k fortifikačním teoriím Vaubana. Další podobné dílo vychází ve stejném roce a jeho autor (Bernard 1689) spolu s tvůrci ilustrací a poznámek zakládá vlastní závěry na systémech De Villea, Pagana a Vaubana, snaží se prosadit i vlastní vylepšení postupů uvedených mistrů.

Souběžně s vývojem francouzské školy, která navázala na italskou školu bastionových opevnění, vznikají další konkurující evropské školy pevnostní architektury a fortifikací. Přes to, že se v Evropě rozvíjejí další školy, francouzská terminologie se stává dominující ve všech pracích vzniklých v Nizozemí, v německých zemích a jinde. „V dlouhém historickém období (16.–18. století) se do dějin teorie pevnostního stavitelství podle zjištění Zastrowa zapsalo 186 známých autorů teoretických spisů. Z nich nejvíce bylo německého, francouzského a italského původu. Každá škola vnesla do pevnostního stavitelství určité prvky a zvláštnosti. Nejucelenější teorii o opevňování s neustálou gradací však

¹ Příspěvek vznikl v rámci podpory z programu Aktion Österreich-Tschechien AÖCZ-Universitätslehrerstipendien (ICM-2018-10287).

² Paganova kniha byla publikována v Paříži také v roce 1654, v Bruselu v r. 1668, 1669, ve Frankfurtu nad Mohanem v němčině v roce 1684 s názvem Neu Festungs-Bau (Zastrow 1839).

vytvořili francouzští vojenští teoretikové. Pevnostní školy se navzájem ovlivňovaly. Největší vliv měly pochopitelně na fortifikační stavitelství v zemích, kde se žádná domácí škola nevytvořila.“ (Romaňák 1972: 28)

Za hranicemi Francie se na přelomu 17. a 18. století aktivně rozvíjela tzv. novoholandská škola fortifikace. Novoholandská škola se vyvinula jak z vlastních teoretických základů, které se utvářely po celé 17. století (i dříve) pod vlivem staroitalské, německé, francouzské školy, tak i z potřeby prakticky přizpůsobit veškeré soudobé teoretické úvahy reálným podmínkám specifického terénu v Nizozemí již od dob nizozemské revoluce (1555–1609) a třicetileté války (1618–1648) až po střety s Francií ve druhé polovině 17. století (například během francouzsko-nizozemské války 1672–1678 a tzv. devítileté války 1688–1697) i později (Horst 2002: 213, 222). Její představitelé vydávali své práce převážně v nizozemštině, němčině a francouzštině, ale od 17. století již používali srozumitelnou pro všechny odborníky francouzskou terminologii (s výjimkou některých nizozemských vynálezů či jinak zažitých termínů v nizozemštině). Novoholandská škola fortifikačního umění se na přelomu 17. a 18. století snažila konkurovat francouzské, což bylo do značné míry ovlivněno geopolitickou situací a mezinárodními válečnými střety nizozemských provincií se svými sousedy (včetně Francie) a dalšími státy.

Aktivním představitelem novoholandské školy fortifikačního umění byl Vaubanův protivník a soupeř Menno van Coehoorn (1641–1704). Jako vojenský inženýr se zapojil do výstavby a modernizace opevnění v Nizozemí a podobně Vaubanovi se stal uznávaným odborníkem, který své teoretické úvahy shrnul v knize *Nieuwe Vestingbouw op een natte of lage Horisont [...] (Coehoorn 1685)* a zároveň své postupy realizoval v praxi během vojenských kampaní. Podobně Vaubanovi vytvořil tři pevnostní systémy, jejichž konstrukce a technologie byly lépe přizpůsobeny nizozemským přírodním podmínkám.

Hypotetické předpoklady převzetí fortifikačních galicismů češtinou

V českých zemích, na Moravě a ve Slezsku mohlo docházet k pozvolnému přejímání francouzské fortifikační terminologie již od poloviny 17. století (převážně po třicetileté válce) a během celého 18. století.

Problematiku přejímání fortifikačních galicismů značně ovlivňuje otázka postavení češtiny v rakouské monarchii v 17. a 18. století. Rozvoj češtiny (přes celkový pokles počtu vzdělaných uživatelů k polovině 18. století) v barokním období pokračuje ve zcela jiných oblastech, než byla fortifikační terminologie (Šlosar, Kosek 2017; Janečková et al. 2020). Nicméně otázka jazykových vlivů není tak jednoznačná, jako by se mohlo na první pohled zdát. Proklamovaný všestranný vliv němčiny v této odborné oblasti není tak zřejmý, přestože němčina byla úředním jazykem armády a státní správy.

Na druhou stranu s problematikou přejímání fortifikačních galicismů souvisí faktor celoevropského růstu významu francouzštiny od období vlády

francouzského krále Ludvíka XIV. a po celé 18. i polovinu 19. století, kdy se francouzština ze šlechtického prostředí dostává do širších kruhů jako jazyk společenské komunikace.

Jedním ze zdrojů přejímání galicizmů mohli být francouzští důstojníci, kteří byli bezprostředně ve službách habsburské monarchie. Někteří z nich působili i jako vojenští inženýři a ženijní architekti především při modernizaci jednotlivých opevnění či výstavbě nových pevností v českých zemích, na Moravě a ve Slezsku. Každý nový konflikt monarchie se sousedy znovu aktualizoval potřebu uvést opevnění do bojeschopného stavu nebo dokonce vybudovat nové pevnosti. Nicméně zavedení nových moderních vojenských fortifikačních systémů se zpožďovalo jak vlivem nedostatku finančních prostředků, tak i pokračujícími konflikty, které omezovaly možnosti rychlé a neohrožené modernizace městských opevnění a zakládání pevností podle nejmodernějších poznatků. Nové pevnosti se nejdříve budovaly převážně na turecké frontě, a to za účasti inženýrů, kteří realizovali zásady novoitalské školy (Romaňák 1972: 32–33).

Zásady francouzské školy fortifikace byly na rozkaz císaře Ferdinanda III. v roce 1655 a později na rozkaz císaře Leopolda I. v roce 1663 částečně realizovány při modernizaci opevnění města Brna. Řízením prací byl pověřen maršál Raduit de Souches (Romaňák 1972: 37). Na sklonku 17. století se předpokládala modernizace pevnosti Olomouc taktéž s použitím nejnovějších prvků francouzské fortifikační školy. „Avšak ani plán z roku 1699, ani pozdější z roku 1717, který vypracoval Louis de Rochetz, nebyly realizovány.“ (Romaňák 1972: 38) Plány obsahovaly francouzskou odbornou terminologii, která se takto mohla šířit mezi odborníky. Samozřejmě vojenské plány pevností se nemohly stát otevřeným zdrojem, odkud by se galicismy dostaly do jazyků, kterými se mluvilo na stavbě. Nicméně při pojmenování jednotlivých fortifikačních prvků uvedených v plánech mohlo na stavbě docházet k pronikání některých francouzských odborných termínů zřejmě i do češtiny.

Ostatní existující pevnosti včetně Prahy a Chebu, ve kterých došlo k pozvolnému budování nových opevňovacích soustav, byly budovány s použitím již zastaralých technik. „Stavebníci se u nás zpravidla omezovali na aplikaci zásad novoitalské inženýrské školy, maximálně s přihlédnutím ke staroněmecké a staroholandské inženýrské škole, zatímco obrovskou invenci Vaubana a Coehoorna a s nimi spojený rozvoj pevnostního stavitelství ve Francii a v Nizozemí ponechávali bez využití.“ (Kupka et al. 2002: 159)

Jak již bylo zmíněno, do rakouských služeb se aktivně přihlašují vyšší důstojníci francouzského původu, kteří byli bezprostředními „importéry“ francouzské fortifikační terminologie v českých zemích. Například, když shrneme, do českých dějin a do dějin třicetileté války se výrazně zapsal Jean Louis Raduit de Souches (1608–1682) (IEMB, 26.10.2020), slavný obránce Brna za švédské expanze, pozdější polní maršál, organizátor modernizace brněnského opevnění podle francouzské fortifikační školy. Pro Olomouc vypracoval plán modernizace fortifikačního systému již zmíněný Louis de Rochetz. Jedním z dalších významných Francouzů se stal Pierre Philipp Bechade de Rochepine

(1694–1776) (IEMB, 26.10.2020), vojenský inženýr, budovatel pevností Olomouc (1742–1757) a Brno se Špilberkem v duchu Vaubanových zásad. Od roku 1764 v rakouských službách působil Claude Benoît Duhamel de Querlonde (1721–1808) (IEMB, 26.10.2020), který se zasloužil o vypracování návrhů pevnosti Ples (budoucí Josefov) (Mertlíkovi 2019: 49)³ a později byl pověřen řízením stavby této pevnosti (zde pracoval od založení pevnosti v roce 1780 do roku 1783), kde aplikoval postupy slavného francouzského inženýra Cormontaignea (Vaubanova pokračovatele) a francouzské fortifikační školy v Mézières. Za jejich působení a za působení dalších francouzských důstojníků dochází k modernizaci již existujících či budování nových pevností s česky i německy mluvícím obyvatelstvem, které se účastnilo prací na stavbách stejně tak, jako vojáci, kteří byli sem převeleni či již zde sloužili (Mertlíkovi 2019: 54).

Tak se použití soudobé francouzské terminologie v plánech a návrzích pevností nebo při modernizacích opevnění mohlo projevit i postupným pronikáním této terminologie do češtiny. V existujících podmínkách, kdy se úředně prosadila němčina, nemuselo docházet pouze k jediné cestě přebírání češtinou francouzské terminologie, a to přes němčinu. Přímé česko-francouzské kontakty se staviteli pevností i modernizátory opevnění (a s jejich francouzsky psanými plány) během jejich působení v Čechách nemohly neexistovat.

Kromě bezprostředních vzájemných jazykových kontaktů se nesmí opomíjet rozvoj vojenského školství v habsburské monarchii od poloviny 18. století a konkrétně výuka jazyků i předmětů souvisejících s ženijním inženýrstvím, ve kterých se často pracovalo s originálními francouzskými prameny.

Za další zdroj pronikání francouzské fortifikační terminologie do češtiny lze považovat vojenské školy, které postupně vznikají nejdříve na územích, která se ocitla pod nadvládou Habsburků (Rakouské Nizozemí, přivtělené k monarchii v letech 1713 až 1795), a později bezprostředně v Rakousku. Zde byla situace ještě komplikovanější z hlediska koexistence několika jazyků a jejich mluvčích.

Se zavedením pravidelného vojenského vzdělávání za vlády císařovny Marie Terezie se na vojenských školách začala vyučovat čeština vedle povinné němčiny jako úředního jazyka monarchie a francouzštiny jako jazyka společenské komunikace. „Do této fáze spadá i zavedení výuky češtiny na různých rakouských institucích ve Vídni (od roku 1746 Tereziánium) a Vídeňském Novém Městě (od roku 1752 Tereziánská vojenská akademie), a to z pragmatických a utilitaristických důvodů“ (Newerkla 2007, 580). Kdežto Tereziánium se uzavřelo v roce 1773 a dále procházelo bouřlivou evolucí (znovu se otevíralo, zavíralo, transformovalo se), Tereziánská vojenská akademie se stala institucí s fakticky stálou tradicí výuky češtiny, která přetrvává do současnosti (Ernst 2013: 77). Tereziánská vojenská akademie může být označena za další zdroj převzetí

³ Ve zmíněném díle je představen podrobný popis Querlondeova podílu na tvorbě plánů pevnosti (zvláště poměrně nedávné objevení a potvrzení jeho autorství v roce 2001) a řízení stavby. Kromě toho, je zde zmínka o působení na stavbě jeho syna Klaudia Dominika Querlondea (Mertlíkovi 2019: 53).

galicismů češtinou, jelikož se zde při výuce nezbytně pracovalo s francouzskými prameny věnovanými fortifikačním technikám. Na akademii k převzetí galicismů češtinou docházelo buď přímo, nebo prostřednictvím rakouské němčiny, jelikož čeští vyučující museli němčinu ovládat a stejně tak to bylo i mezi studenty, kteří se kromě němčiny a češtiny učili francouzštině i dalším jazykům (například maďarštině).

Jak bylo zmíněno v úvodních odstavcích, v Národní knihovně ve Vídni nacházíme četné práce francouzských (i jiných) teoretiků fortifikace. Je otázkou, které z těchto prací byly využívány při plánování a stavbě pevností v českých zemích. Stejně tak je otázkou, které práce sloužily v 18. století jako školní pomůcky na vojenských školách v hodinách věnovaných pevnostnímu stavitelství a opevňování.

V Národní knihovně ve Vídni⁴ se nalézá moderní bibliografie všech evropských prací věnovaných pevnostnímu stavitelství do roku 1914, kterou v roce 2003 publikoval Klaus Jordan. Podle této bibliografie lze soudit o četnosti vydání děl věnovaných pevnostnímu stavitelství, což se dá pak spojovat s ohlaselem a popularitou jistého díla v řadách soudobé odborné veřejnosti, dále pak s neustálým vývojem fortifikačního umění a snahou autorů o překonání svých předchůdců. Při zkoumání otázky importu galicismů do češtiny nelze četnost vydání považovat za spolehlivý údaj, jedná se spíše o pomocnou, podpůrnou informaci.

Ještě jedním hypotetickým údajem potvrzujícím více či méně přímé převzetí fortifikačních galicismů češtinou jsou francouzské práce či učebnice v pozůstalosti stavitelů pevností Terezín a Josefov. S odkazem na bádání českých historiků pevnostního stavitelství⁵ lze najít v pozůstalostech po inženýrech činných na konci 18. století v pevnosti Terezín díla a příručky francouzských teoretiků výstavby bastionových opevnění a jejich kompilátorů. Nejčastějšími z nich byly práce Guillaumea Le Blonda a Bernarda Foresta de Bélidora, které se mohly stát rozšířeným zdrojem čerpání fortifikačních galicismů.⁶

Galicismy v ruské fortifikační terminologii

Období samostatné vlády Petra I. Velikého (1689–1725) se stává novou etapou pro vývoj ruštiny. Jeho celková politika a zvláště politika v oblasti modernizace jazyka výrazně ovlivnila veškeré procesy v ruské společnosti. Dochází k mnohem aktivnějším kontaktům s cizinou, v důsledku toho přichází obrovská vlna cizojazyčného lexika, které ruština přebírá (z nizozemštiny, němčiny,

⁴ Je také k dispozici i jinde, např. v univerzitní knihovně v Heidelbergu.

⁵ Zde odkazujeme na e-mailovou komunikaci s dr. Petrem Wohlmuthem z r. 2018 a částečně na jeho monografii (Wohlmuth 2015).

⁶ Tato tvrzení uvádíme taktéž hypoteticky, v budoucnu budou vyžadovat ověření a širší potvrzení.

francouzštiny, a také stále z polštiny jako jazyka prostředníka) a až do konce 18. století osvojuje a vstřebává.

Při zkoumání procesů přejímání ruštinou cizojazyčných lexikálních prostředků zjistíme, že francouzština nebyla na konci 17. a na začátku 18. století jazykem, ze kterého se přejímalo nejvíce, nicméně již začíná hrát velkou roli v obohacování ruštiny novými lexikálními prostředky a později – od poloviny 18. století – se stává jazykem, který silně ovlivnil ruskou slovní zásobu, frazeologii a syntax (Хютль-Фольтер 1987). První skupiny studentů, dospělých učenců a také agentů posílal Petr do německých států a do Nizozemska, ale již záhy také do rakouské monarchie a do Francie. Ti, kteří se vrátili ze svých studií (i když ne vždy ovládali – zpravidla technický – obor, kterému se v Evropě měli naučit), většinou ovládali minimálně jeden evropský jazyk.

Kontakty s Francií na oficiální úrovni zlepšila osobní carská návštěva Paříže. Petr zde pobýval v květnu roku 1717 (Черкасов 1995: 6), tato návštěva zahájila oficiální diplomatické vztahy mezi Ruskem a Francií. Od roku 1721 do roku 1726 probíhala jednání o uzavření spojení mezi dvěma zeměmi, která nakonec nebyla úspěšná.

Jazyková situace v Rusku se za Petra I. dá charakterizovat dvojjazyčností: v literatuře při převaze kánonických textů náboženského charakteru panuje církevněslovanský jazyk, ten také zasahuje i do administrativy, ale v nižších žánrech a v hovorové sféře se běžně užívá ruština. Petr I. zavádí opatření pro sjednocení těchto dvou používaných jazyků, snaží se odstranit rozdíly mezi nimi i prostřednictvím zavedení nové abecedy, rozšířením nových literárních žánrů, podporou překladatelství.

Petrovy snahy nebyly samoúčelné, ale vždy komplexní a zcela užitkové, proto reformní kroky v jazykové sféře byly směřovány na zrychlení zpracování kancelářské agendy, její modernizaci a vylepšení, na rozšíření a větší dostupnost vzdělání, na usnadnění tisku s použitím nové abecedy atd.

Podobně lze interpretovat i zájem o francouzštinu. Petr již byl dobře obeznámen s vysokou úrovní prací francouzských inženýrů fortifikačních staveb. Zájem o moderní opevňovací systémy vedl cara k používání a zpracování nové francouzské fortifikační terminologie ve svých vlastních dopisech, zápiscích a pokynech pro podřízené (Петр I 1774). Petr si byl vědom významu díla markýze de Vaubana, ale také sledoval práce nizozemských vojenských inženýrů. Jeho osobní vztah k nizozemské kultuře se zřejmě stal také jedním z důvodů, proč doporučil k překládání do ruštiny již citovanou práci Menna van Coehoorna z roku 1685. Za další významný důvod takové volby by se mohlo považovat založení nové pevnosti v ústí řeky Něvy (budoucího Petrohradu) na bažinatém, tzv. nízkém terénu, na které se Coehoorn ve svém díle právě „specializuje“ a fakticky vytváří podrobný manuál k provádění prací v podmínkách shodných s podmínkami, ve kterých probíhala stavba citadely Petrohradu. Nová pevnost se měla stát první regulérní stavbou tohoto druhu postavenou podle vzoru bastionových pevností v Rusku (když nebudeme počítat tzv. „zábavné“ pevnosti Petra I. u Moskvy).

Je třeba podotknout, že se první ruský překlad Coehoorna díla *Nieuwe vestingbouw, op een natte of lage horisont...*⁷ pořizoval z nizozemštiny, ale stal se rozšířeným pramenem pro import fortifikačních galicizmů (když se nebude počítat Petrova osobní korespondence, deníky, rozkazy atd., které byly určeny pro osobní použití či směřovaly k jednotlivcům a byly vydány knižně až v 70. letech 18. století a nemohly se tak na začátku 18. století stát široce používaným pramenem pro převzetí galicizmů)⁸. Jak již bylo zmíněno, francouzská fortifikační terminologie byla uznávanou a skoro „ikonickou“ v příslušném oboru, proto ji Coehoorn používá ve svém díle přímo ve francouzské podobě často bez překladu do nizozemštiny, ale překladatel se jí v řadě případů snaží vysvětlovat (vedle francouzského výrazu používá ruské vysvětlení nebo ho uvádí menším písmem na okraji).

Překlad vyhotovil Michail Pavlovič Šafirov (1681 – po roce 1733), který byl vzdělavcem své doby. Ovládal latinu, němčinu, francouzštinu, nizozemštinu, studoval nejdřív v Moskvě a v letech 1702 až 1705 v Anglii, Německu, Holandsku (Николаев 2020, online). První publikace překladu pořízeného z Coehoorna díla ve vydání z r. 1702 vyšlo v Moskvě v roce 1709. Záhy následovalo vydání druhé (1710). Text prvního vydání se stal jedním z prvních, při jehož tisku byla používána tzv. graždanka, písmo zavedené Petrem I. pro tisk světských knih. Použití „graždanského“ písma v tomto překladu podporovalo reformní snahy cara ve sféře vzdělávání.

Šafirovův překlad se stal jedním z mála zdrojů převzetí francouzské vojenské fortifikační terminologie ruštinou na začátku 18. století. Ostatní prameny, které se nalézají v katalogích Ruské národní knihovny (Российская национальная библиотека), jsou z pozdější doby. Například, je zde oddíl v katalogu s názvem 1. kadetský korpus (tato vojenská škola pod různými názvy existovala od r. 1731 až do r. 1918). Mezi dochovanými knihami původem z knihovny 1. kadetského korpusu nacházíme i již zmíněné Coehoornovo dílo,

⁷ Plný název díla v ruštině zní: *Новое крепостное строение на мокром или низком горизонте : Которое на три маниры показуется во фортификавание внутренней величины. Французского рояльного штиугольника, в чем крепость нынешних сухих при мокрых рвах обретается. : Купно же како ныне при море, или реках, крепости делаются, и коим образом тамо подобает строить. : Каждая манира атакована, и в пример положена, как в их крепостях на обе стороны, також и о проторях со французскою, или с нынешним крепостным строением / Господина барона фон Кугорна, генерала артиллерии, генерала поручика инфантерии, генерала правителя крепостного строения Статов Недерляндских и губернатора Фландерского, и крепостей при Шелде реке. В Левардене 1702 года.; Напечатано же на российском языке. Повелением царскаго величества в Москве. – [М.], Ноябрь. 1709.*

⁸ Například: *Журнал или Поденная записка, блаженныя и вечнодостойныя памяти государя императора Петра Великаго с 1698 года, даже до заключения Нейштатскаго мира. : Напечатан с обретающихся в Кабинетной архиве списков, правленных собственною рукою его императорскаго величества. (Пётр I 1770–1772).*

ale ve francouzském překladu z r. 1711 a také z r. 1741. Jsou zde pozdější vydání Vaubanových děl ve francouzštině (1737) i němčině (1744–1745). Jsou zde také práce zmíněných Guillaumea Le Blonda a Bernarda Foresta de Bélidora, kteří se stali aktivními popularizátory francouzských fortifikačních systémů v Evropě a jejich originální práce ve francouzštině sloužily jako studijní pomůcky, nicméně jsou již zde z pozdější doby (např. Le Blond 1739, 1748, 1761, 1762; Bélidor 1729, 1734, 1737 a další). Všechny tyto zdroje jsou důležité pro proces převzetí vojenských galicismů ruštinou.

Pokud se obrátíme ke Slovníku ruského jazyka 18. století (СРЯ-XVIII 1984–) a pokusíme se prozkoumat, jaké zdroje jsou relevantní pro proces převzetí fortifikačních galicismů, zjistíme, že Šafirovův překlad z roku 1709 je právě jedním z chronologicky prvních. To, že byl vydán knižně na pokyn cara Petra I., mu mohlo zajistit publicitu mezi odborníky a studenty. Jak již bylo zmíněno, mnoho galicismů z oblasti fortifikace používá ve své osobní korespondenci samotný car, proto historicky dřívější odkazy nacházíme ve Slovníku ruského jazyka 18. století. Nicméně o korespondenci na rozdíl od Šafirovova překladu nelze říct, že byla široce dostupná. Ta byla vydána až později za dob Kateřiny II., tj. spíše na konci 18. století nebo v jeho poslední čtvrtině.

Závěr

Úvahy o cestách bezprostředního průniku galicismů z oblasti pevnostního stavitelství do češtiny a ruštiny jsou zčásti hypotetické, protože existují nepřímé důkazy takové možnosti, ale ne vždy bez obtíže se dohledávají dobová svědectví přímého „importu“⁹.

V českém prostředí by se další bádání v tomto směru mohlo zaměřit na pozůstalost projektantů a stavitelů bastionových pevností (na jejich přímé kontakty, které by se mohly popisovat v denících, osobní korespondenci, a na kontakty nepřímé, které by bylo možné prokázat prostřednictvím existence a dostupnosti francouzsky psaných plánů, obsahem osobních knihoven, kde by se nalézaly práce francouzských odborníků). Při tom by se mohly hledat souvislosti mezi komunikací českých stavitelů, vojáků, kadetů vojenských škol a důstojníků, kteří působili na stavbách, s francouzskými důstojníky ve službách habsburské monarchie (například, se to týká pevností Brno, Olomouc, Terezín, Josefov a dalších). Otázka znalosti češtiny v případě rakouských důstojníků, kteří řídili vojenské stavby v 18. století, také zasluhuje pozornost. Kromě toho by se zvláštní zájem měl věnovat knihovnám vojenských škol (především ve Vídeňském Novém Městě a dalším).

Při rozboru procesu přejímání vojenských galicismů ruštinou bylo zjištěno, že k jejich převzetí docházelo skokově od začátku 18. století. V neposlední řadě k tomuto procesu přispěl Šafirovův překlad Coehoornova díla z nizozemštiny

⁹ Výběrová komparace „fortifikačních galicismů“ je představena v Artemov (2019: 30).

do ruštiny, který obsahoval početné množství galicizmů (často v „čisté“ podobě, tj. bez nizozemských ekvivalentů). Je to unikátní potvrzení zájmu cara Petra I., který nařídil vyhotovení překladu, o zavedení moderních systémů ve vojenském stavitelství a o vzdělávání nových odborníků pomocí nejnovějších knih v ruštině. Kromě toho je to příklad komplikovanější cesty odborných galicizmů do ruštiny na začátku 18. století. Zároveň je to znak pozvolného zrození zájmu o francouzštinu jako takovou, který se v době vládnutí Alžběty Petrovny (1741–1761) projevil v Rusku naplno.

Pro oba slovanské jazyky (češtinu a ruštinu) znamenal průnik novějších galicizmů, byť do takovéto úzce odborné sféry jako pevnostní stavitelství, vývoj v rámci soudobých evropských tendencí, ačkoliv pro každý jazyk tento proces probíhal v jiném časovém rozmezí a s odlišnou intenzitou.

LITERATURA

Andrej ARTEMOV, 2019: Francouzská fortifikační terminologie v ruštině a češtině. *Cizojazyčné vlivy na slovanské jazyky*. Ed. Jindřich Kesner. Hradec Králové: Gaudeamus. 19–31.

Jean-François BERNARD, 1689: *Nouvelle maniere de fortifier les places, tirée des methodes du chevalier de Ville, du comte de Pagan, & de monsieur de Vauban : avec des remarques sur l'ordre renforcé, sur les desseins du capitaine Marchi, & sur ceux de M. Blondel, suivies de deux nouveaux desseins*. Paris: Chez Estienne Michallet, premier Imprimeur du Roy, ruë S. Jacques, à l'Image S. Paul. (Internet Archiv.) Dostop 10.09.2018 na <https://archive.org/details/nouvellemaniered00bern>.

Menno van COEHOORN, 1685: *Nieuwe vestingbouw, op een natte of lage horisont : welke op drierdelijge manieren getoont word in 't fortificeren der binnengrote van de fransche royale seshoek, waar in de sterkte der hedendaagsche drooge- aan de natte-grachten gevonden wordt: als mede hoe men tegenwoordig langs een zee of rivier fortificeert, en op wat manier men daar behoorde te bouwen, ider methode geaataqueert en vergeleken, so in haar wederzijds sterkten, als onkosten, met de Fransche of hedendaagsche vestingbouw*. Leeuwarden: Hendrik Rintjes, Boekverkooper in de Peperstraat, in de Zaadzaaijer.

Menno van COEHOORN, 1711: *Nouvelle fortification, tant pour un terrain bas et humide, que sec et élevé : Représentée en trois manières, sur le contenu intérieur de l'exagone à la françoise ...* / Par feu Minno baron de Coehorn, général de l'artillerie, lieutenant-général de l'infanterie ... La Haye [‘s-Gravenhage]: Chez Henry Scheurleer.

Josef ERNST, 2013: *Výuka češtiny a česká vojenská terminologie v rakouské armádě*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky.

Mr. HEBERT, 1689: *LES FORTIFICATIONS DU COMTE DE PAGAN; NOUVELLE EDITION. AUGMENTÉES D'UNE IDÉE Generale de la Fortification; où les termes de cet Art font expliqués & rapportés à de nouvelles Figures: AVEC DES NOTES SUR LE TEXTE. ET DES ECLAIRCISSEMENS qui contiennent la solution des principales difficultez qu'il y ait dans cette Science : ET LA MANIERE DE FORTIFIER, de Monsieur de Vauban. Par Mr HEBERT Professeur Royal de Mathématique*. Paris: Chez Nicolas Langlois ruë Saint Jacques, à la Victoire. (Bibliothèque numérique

de la Bibliothèque nationale de France.) Dostop 10.09.2018 na <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k62815940/f5.image.texteImage>.

Jan van der HORST, 2002: *Dějiny Nizozemska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

IEMB: *Internetová encyklopedie dějin Brna*. Dostop 26.10.2020 na <https://encyklopedie.brna.cz>.

Marie JANEČKOVÁ et al., 2020: *Tratíme se jak dým v brzce... : kazatelé 17. a 18. století jako ochránci a pěstitelé jazyka*. Praha: ARSCI.

Klaus JORDAN, 2003: *Bibliographie zur Geschichte des Festungsbaues von den Anfängen bis 1914*. Marburg: Deutsche Gesellschaft für Festungsforschung e.V.

Vladimír KUPKA et al., 2002: *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Nakladatelství Libri.

Pavel MERTLÍK, 1996: *Generál Querlonde – stavitel Josefova. Ročenka knihovny a muzea v Jaroměři*, 1. Jaroměř: Městská knihovna. 40–46.

Pavel a Olga MERTLÍKOVI, 2019: *Josefov. Kapitoly z dějin pevnosti a města*. Liberec: Nakladatelství Bor.

Stefan Michael NEWERKLA, 2007: *Dějiny výuky češtiny v Rakousku. Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Eds. Jana PLESKALOVÁ, Marie KRČMOVÁ et al. Praha: Academia. 580–613.

Blaise Francois de PAGAN, 1645: *Les Fortifications Du Comte De Pagan*. Paris: Besogne.

Andrej ROMAŇÁK, 1972: *Pevnost Terežín. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství*.

Dušan ŠLOSAR, Pavel KOSEK, 2017: *Barokní čeština. CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Edd. Petr Karlík et al. Dostop 9.3.2021 na https://www.czechency.org/slovník/BAROKNÍ_ČEŠTINA.

Sébastien Le Prestre de VAUBAN, 1737: *De l'attaque et de la défense des places*. La Haye [‘s-Gravenhage]: Chez Pierre de Hondt.

Sébastien Le Prestre de VAUBAN, 1744–1745: *Der Angriff und die Vertheidigung der Festungen, durch den Herrn von Vauban, Marschall von Franckreich...: In Frantzöbischer Sprache beschrieben und nunmehr ... ins Deutsche übersetzt, wie auch zu desto bequemerem Gebrauch derer Preußischen Herren Officiers mit einigen Anmerckungen erläutert*. Berlin: Gedruckt bey Christian Siegismund Bergemann.

Petr WOHLMUTH, 2015: *Bastionové pevnosti a vojenská revoluce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

Adolf von ZASTROW, 1839: *Geschichte der beständigen Befestigung oder Handbuch der vorzüglichsten Systeme und Manieren der Befestigungskunst*. Nach den besten Quellen bearbeitet und durch 18 Pläne erläutert von A. v. Zastrow. Leipzig: F. Köhler.

Менно фан КУГОРН, 1709: *Новое крепостное строение на мокром или низком горизонте : Которое на три манеры показуется во фортификавание внутренней величины. Французского рояльного штицгольника, в чем крепость нынешних сухих при мокрых рвах обретается. : Купно же како ныне при море, или реках, крепости делаются, и коим образом тамо подобает строить. : Каждая манера атакована,*

и в пример положена, как в их крепостях на обе стороны, також и о проторях со французскою, или с нынешним крепостным строением / Господина барона фон Кугорна, генерала артиллерии, генерала поручика инфантерии, генерала правителя крепостного строения Статов Неделандских и губернатора Фландерского, и крепостей при Шелде реке. В Левардене 1702 года. Напечатано же на российском языке. Повелением царского величества в Москве. Москва.

С. И. НИКОЛАЕВ, 2020: Шафиров, Михаил Павлович. *The Corpus of Russian Translations of Social and Political Works of the Eighteenth Century*. Dostop 22.1.2021 na <https://krp.dhi-moskau.org/en/interpreter/shafirov>.

ПЁТР I, 1770–1772: *Журнал или Поденная записка, блаженныя и вечнодостойныя памяти государя императора Петра Великаго с 1698 года, даже до заключения Нейштатскаго мира. Напечатан с обретающихся в Кабинетной архиве списков, правленных собственною рукою его императорскаго величества*. Санкт-Петербург: При Имп. Акад. наук.

– –, 1774: *Тетрати записныя всяким писмам и делам, кому что приказано и в котором числе от его императорскаго величества Петра Великаго 1704, 1705 и 1706 годов: С приложением примечаний о службах тех людей, к которым сей государь писывал*. Санкт-Петербург: Тип. Правит. Сената.

СРЯ-XVIII: Словарь русского языка XVIII века. *Фундаментальная электронная библиотека „Русская литература и фольклор“*. Dostop 22.1.2021 na <http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/0slov.htm>.

Герта ХЮТЛЬ-ФОЛЬТЕР, 1987: Языковая ситуация петровской эпохи и возникновение русского литературного языка нового типа. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 33, 7–21.

Пётр П. ЧЕРКАСОВ, 1995: Прерванный диалог: русско-французские отношения в первой половине XVIII века. *Россия и Франция: XVIII–XX века*. 1. Edd. П. П. Черкасов. Москва: Наука. 6.

VIRI GALICIZMOV V ČEŠKI IN RUSKI FORTIFIKACIJSKI TERMINOLOGIJI V 18. STOLETJU. ZGODOVINSKI IN POLITIČNI KONTEKST PROBLEMATIKE

Prispevek se osredinja na prevzemanje francoske utrdbene terminologije v češčini in ruščini v 18. stoletju, ko so francoske šole fortifikacijskih konstrukcij že precej vplivale na evropsko tehnično terminologijo utrdb. V besedilu so predstavljeni dejavniki, ki bi lahko vplivali na neposredno prevzemanje in ki se dotikajo problematike zgodovinskega razvoja ruskega in češkega jezika, pod vplivom katere so se pojavili različni pogoji za prevzem galicizmov. Za ruščino se domneva, da je bil eden prvih in temeljnih virov za galicizme nizozemski dokument, ki ga je leta 1709 prevedel M. P. Shafirov. Knjiga nizozemskega generala in vojaškega inženirja ter arhitekta Menna van Coehorna, ki jo je leta 1709 iz nizozemščine prevedel M. P. Shafirov, je postala eden prvih virov utrdbenih galicizmov v ruščini. Ta prevod vsebuje veliko zgodovinskih utrdbenih galicizmov, značilnih za to obdobje. Za češčino lahko vire prevzemanja francoske utrdbene terminologije hipotetično predstavimo v povezavi s številnimi neposrednimi stiki s francoskim okoljem (francoski vojaški častniki v službi habsburške monarhije, francoski častniki, zaposleni kot arhitekti in odgovorni za gradnjo trdnjav na Češkem, češki diplomanti

vojaških šol, ki so govorili francosko, francoski bibliografski viri v dediščini vojaških inženirjev, ki so delali na gradnji trdnjav na Češkem, in tako naprej). Začetek sprejemanja francoske utrdbene terminologije se v ruščini in češčini kronološko ne ujema. V ruščini ga lahko datiramo konec 17. stoletja in v prvo desetletje 19. stoletja. Češki jezik pa je najverjetneje bil pod kratkim in edinstvenim francoskim vplivom pri obnovi in izboljšanju utrdb v Brnu, ki je v šestdesetih letih potekalo pod vodstvom nadarjenega vojskovodje in francoskega grofa Raduita de Souchesa, kasneje pa verjetno pri gradnji trdnjave Olomouc med letoma 1742 in 1757 ter pri načrtovanju (načrt je bil napisan leta 1764 v francoščini) in gradnji trdnjave Josefov od leta 1780.

Sources of galicisms in Czech and Russian fortification terminology in the 18th century.
The historical and political context of the issue.